

УДК 37(091) (477.7) - 054.57 "18/19 "

Надольська Ю.А.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Надольська Ю.А. Соціокультурні передумови становлення та розвитку освіти національних меншин на півдні України другої половини ХІХ – початку ХХ століття. У статті розглядаються основні тенденції становлення та розвитку освіти національних меншин Півдня України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., розвиток навчальних національних шкіл та освітні реформи, що вплинули на формування освітнього простору південного регіону в досліджуваний період.

Ключові слова : освіта національних меншин, освітні реформи, навчальні заклади Півдня України.

Аннотация. Надольская Ю.А. Социокультурные предпосылки становления и развития образования национальных меньшинств на юге Украины второй половины ХІХ -

начала XX века. В статье рассматриваются основные тенденции становления и развития образования национальных меньшин на Юге Украины во второй пол. XIX – нач. XX ст., развитие учебных национальных школ и реформы образования, которые повлияли на формирование образования в южном регионе.

Ключевые слова: образование национальных меньшин, реформы образования, учебные заведения Юга Украины.

Summary. Nadolskaya J.A. Social and cultural preconditions for the establishment and development of minority education in southern Ukraine in the second half of XIX - early XX century. In the article the author considers the basic tendencies of forming and development the education of national minority of the South of Ukraine in the second half of the XIX - at the beginning of XX century, the development of national education schools and education reforms, which had an influence on forming of the education space of the southern region in the investigated period.

Key words: the education of national minority, education reforms, education institutions of the South half of Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми полягає в тому, що Південь України на сьогодні один з тих регіонів, де спостерігається поліетнічний склад населення. Соціально-економічні, культурно-історичні та релігійно-моральні особливості кожної етноконфесійної групи обумовили надзвичайну різноманітність освітніх систем, що функціонували протягом тривалого часу в межах освітнього простору Півдня України. Одночасно південний регіон є надзвичайно складним для вивчення через специфічність історії розвитку, демографічної структури, способів життя численних етноконфесійних груп, що мешкали й мешкають на території Півдня України, матеріальної та духовної культури населення тощо. До того часу, освітня діяльність національних меншин недостатньо досліджена, тому ця проблема і потребує нагального вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел засвідчив значний інтерес до проблеми розвитку вітчизняної освіти у др.пол. XIX – на поч. XX ст. з боку таких вчених та науковців як: Л. Вовк, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, С. Сірополка, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін. Історичну долю, особливості соціально-культурного простору Півдня України як наукову проблему досліджували Я. Бойко, О. Данильченко, А. Карагодін, О. Караульна, В. Сарбей, П. Тронько, Ф. Турченко, Н.Шушляннікова. Окремим напрямом наукових досліджень є вивчення процесу соціально-культурного становлення та розвитку освіти національних меншин Півдня України. Зазначеній проблематиці присвятили свої дослідження Г. Додонова, С. Петков, Н. Бацак, М. Белікова, І. Задерейчук, Т. Захарченко, В. Карагодіна, І. Кулініч, В. Щукіна, І. Носкова, В. Наулко, М. Мінц та ін.

Мета дослідження - проаналізувати соціокультурні передумови становлення та розвитку освітнього процесу на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Південна Україна (Степова, Полуденна, Північне Приазов'я, Новоросія) у достатньо короткий проміжок часу стала вагомим економіко-культурним регіоном Російської імперії, набула стрімкого розвитку в соціально-економічній сфері, широких внутрішніх та зовнішніх торгівельних зв'язків, можливостей залучення іноземного капіталу тощо. Ці фактори потребували великої кількості робочої сили, яку царський уряд намагався задовольнити за рахунок зовнішньої та внутрішньої еміграції.

Внутрішня еміграція була обумовлена наслідками урядових реформ у галузі земельного розподілу, у зв'язку з чим, чисельність населення в регіоні стрімко збільшувалася. Більшість постійного населення на всіх етапах формування Півдня України як економічного регіону складали українці та росіяни, але найбільший природний приріст з національних меншин давнього населення України спостерігався серед євреїв, а саме в Одесі. Інші національні меншини (кримські татари, молдавани, болгары, греки) зосереджувалися у містах і промислових селищах. За родом професійних занять вони були ближче до промисловості й торгівлі – провідних галузей економіки. Але внутрішня еміграція не могла задовольнити зростаючі потреби Півдня України у робочій силі. Таким чином, питання освоєння степових територій України не могло бути вирішене лише за рахунок внутрішньої колонізації. Тому, царський уряд заохочував до еміграції в Росію все більше іноземних колоністів. Таким шляхом уряд намагався регулювати процес заселення південного регіону, де гостро поставало демографічне питання.

Початок зовнішньої землеробської колонізації Півдня України, який припадає на 80-ті роки XVIII ст., був пов'язаний із переселенням на зазначені території менонітів, німців, чехів та гуттерів тощо.

Одна з вагомих особливостей колонізації Півдня України полягала в тому, що міста виникали не лише на узбережжі, а по всій території краю [5, с. 140]. Заселення регіону відбувалося на пільгових умовах. Разом із тим, аналіз архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що умови колонізації для різних етнічних груп відрізнялися. Це стосувалося не лише відмінностей у нормативному розподілі землі (наприклад, німці-колоністи одержували земельний наділ 60 десятин на родину, а переселенці-болгари – тільки 50), але й переліку громадських прав та соціальних пільг. Не зважаючи на нерівність умов заселення, представники різних націй та народів, які заселяли ці південні території, завдяки своїй наполегливій праці, боротьбі за виживання, духу свободи та підприємливості змогли утворити «новий тип міст», «новий тип економіки», тип «нової людини» – громадянина Півдня [5, с. 142].

Вирішальне значення для збереження мови, культури, традиції та самобутності кожної нації мала освіта і виховання. Протягом XIX ст. відбувалося становлення системи освіти різних національностей.

Найвищим ступенем організації освіти й рівнем грамотності на Півдні України, так само, як і в усій Російській імперії, відзначалися представники європейської культури, зокрема німці, склад яких на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст. у конфесійному плані був репрезентований трьома групами віруючих – римо - католиками, лютеранами та менонітами. Протягом досліджуваного періоду вони знаходилися під впливом власних релігійних вчень та відповідних інституцій, що давало змогу будувати власну освіту, філософію, вивчати свою історію, завдяки чому вони зберегли самотність на новій Батьківщині.

Відкриваючи свої школи на Півдні України, німці керувалися царськими указами від 1763 р., 1797 р., 1819 р., що гарантували усім переселенцям свободу віросповідання, будівництва церков та задоволення освітніх потреб. Навіть завідування сільськими школами й нагляд за вчителями в колоніях царський уряд дозволив покласти на парафіяльних священників і консисторії кожного віросповідання. Головною відмінністю німців від інших національностей регіону була їх грамотність, бо всі вони отримували обов'язкову початкову освіту, що мала чітко виражену практичну спрямованість та релігійний характер [2, с.308]. Система народної освіти в німецьких колоніях на Півдні України діяла ізольовано і була представлена двома типами навчальних закладів: сільськими (церковними) школами та вищими (центральними) училищами, де була сформована своя специфічна система навчання. Близькими до менонітського віровчення були гуттери. Як послідовники радикальної течії чехо–моравських анабаптистів XVI ст., гуттери створювали свої общини на принципах християнського комунізму, наслідуючи християн [1]. Однак, незважаючи на близькість віросповідань, у релігійному та повсякденному житті гуттерійські общини залишились вірними своїм традиціям і не пристосовувались до менонітських поселень і їх оточення. Завдяки їх діяльності в системі освіти Півдня України виникли школи – інтернати, що поєднували в собі початкову освіту, релігійне навчання, а також професійну підготовку [7].

У межах внутрішньої течії колонізації південноукраїнських земель найбільшими успіхами у сфері освіти характеризувалися євреї. Рівень писемності серед єврейського населення був досить високим: у містах – 59,4% серед чоловіків та 34,6% серед жінок, на селі – 54,1% та 26,3% відповідно [4, с. 96]. Представники цієї національності селилися в окремих губерніях, що входили у межі єврейської осілости. Тиск на ці поселення з боку правлячих кіл у різні роки був більшим або меншим, але їх дискримінація у Російській імперії була постійною (обмежувалось право на початкову освіту, вступ до вищих навчальних закладів). Маючи власне віросповідання та прагнучи вберегти своїх дітей від російського морального і релігійного виховання, євреї намагалися всупереч урядовим обмеженням та заборонам відкривати свої школи.

З 40-х рр. ХІХ ст. розпочалась реформа в галузі єврейської освіти, мета якої сприяння швидкій асиміляції їх з іншими народами. Але царат не брав до уваги, що євреї мали свою мову – ідиш, якою користувалися в побуті, книжкову мову – іврит, свою систему самоуправління, конфесійну замкненість, відданість традиціям і общинним авторитетам, які віками передавалися із покоління в покоління завдяки національній початковій освіті. Протягом другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. активність у сфері єврейської освіти на Півдні України виявлялась у чотирьох напрямках: створення релігійних шкіл (початкові школи), запровадження приватних (світських) училищ, утворення казенних єврейських училищ, навчання єврейських дітей у загальних державних (неєврейських) навчальних закладах [6, с. 269].

Також яскраво проявлялися обмеження з боку правлячих кіл у задоволенні освітніх відношень щодо української національної школи. Достатньо зазначити, що у другій половині ХІХ ст. на Півдні України не існувало жодної школи з українською мовою навчання. Характерною особливістю освітнього простору Півдня України досліджуваного періоду є переслідування української школи. Ознайомлення учнів української національності з рідною мовою, культурою, літературою, фольклором, народним мистецтвом на території степової України було практично неможливим та досить проблематичним. Однак, існуючі обмеження з боку правлячих кіл права щодо задоволення права отримання освіти, перешкоджання навчанню дітей українців, євреїв, представників інших національностей у середніх та вищих навчальних закладах, дискримінація та асиміляторська політика російського царизму не зупинили активність громадських та освітніх діячів у справі створення народних шкіл та недержавних національних навчальних закладів.

Важливим моментом у розвитку освіти Півдня України стало створення земств, однією з основних функцій яких було здійснення просвітницької діяльності серед народу. Важливим етапом розвитку освіти Півдня України стало заснування земствами малокомплектних земських шкіл, максимально наближених до потреб народу. Можливістю створення земських шкіл активно скористалися болгари, чехи, греки, що прагнули використовувати їх не лише як засіб просвіти, але й як вагомий чинник збереження національної самобутності.

Однак, з боку уряду було неодноразово зроблено спроби обмежити діяльність земств у галузі освіти. Так, у 1869 р. було запроваджено посаду інспекторів народних шкіл, завданням яких було здійснення контролю за діяльністю земських шкіл та підвищення в них рівня релігійно-морального виховання учнів. Інструкція 1871 р. давала інспекторам народних училищ повну владу на місцях: право звільняти учителів, припинення виконання будь-якого рішення губернської та повітової училищних рад тощо [3, с. 59].

Нове «Положення про початкові училища» 1874 р. змінило систему управління народними училищами. Вони переходили у безпосереднє керівництво дирекції народних училищ – місцевих органів Міністерства народної освіти. Училищні ради було збережено, але коло їх обов'язків звужено й обмежено господарчими й адміністративними справами, а саме: за земствами зберігалися права та обов'язки щодо пошуку коштів для відкриття нових училищ та покращення вже діючих, для призначення допомоги навчальним закладам й учителям, зберігалася можливість впливу на навчальний процес та затвердження кандидатур на посади вчителів. Цими правами земства користувалися до 1917 р. [3, с. 70-88].

Висновки. Проаналізувавши соціокультурні передумови становлення та розвитку освітнього процесу на Півдні України другої половини ХІХ - на початку ХХ століття, можемо стверджувати, що перераховані вище чинники визначили особливість формування освітньої системи Півдня України, як історично сформованого, багатонаціонального та багатоконфесійного регіону. Поширення на його території національних колоніальних навчальних закладів, початкових шкіл у сільських та військових поселеннях слід розглядати як цілком закономірний процес. Високі темпи соціально-економічного розвитку регіону ХІХ столітті стимулювали підйом початкової, середньої та вищої освіти, що дозволяло виділити даний хронологічний період як специфічний етап формування освітньої системи Півдня України, це і обумовило надзвичайно «строкату» картину його освітнього простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безносова О.В. Гуттеры / О.В. Безносова // Немцы России. Энциклопедия / ред кол. В.Караев, А. Айсфельд и др. – М., 1999.– Т. 1. – С.654-655.
2. Карагодина В.А. Народное образование в системе меннонитского правопорядка (ХІХ в.) / В.А. Карагодина // Вісник Дніпропетровського університету. – Історія та археологія. – 2002 – № 10. – С. 308-314.
3. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (к. ХІХ – н. ХХ вв.): /антологія / под.ред. Э.Д. Днепров, С.Ф. Егорова, Ф.Г. Паначина / – М.: Педагогіка, 1991. – 448с.
4. Хонигсман Я.С., Евреи Украины: краткий очерк истории / Я.С. Хонигсман, А.Я. Найман – К, – 1992. – Ч.1. – 175 с.
5. Щукін В.В. Єврейські приватні навчальні заклади в Херсонській губернії у ІІ половині ХІХ–на поч. ХХ ст / В.В. Щукін // Південний архів. – Історичні науки. – 2006. – Вип. 22. – С.268-274.